

BURAK ÖZÇETİN • Kitle İletişim Kuramları

BURAK ÖZÇETİN 1979 yılında Kuşadası'nda doğdu ve Kuşadası-Tire-Söke arasında mekik dokuyarak büyüdü. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden yüksek lisans ve doktora derecelerini aldı. 2006-2007 yıllarında Fulbright Bursu ile New School for Social Research Siyaset Bilimi Bölümü'nde misafir araştırmacı olarak bulundu. 2011-2017 tarihleri arasında Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde çalıştı ve bu süre zarfında iletişim kuramlarına yönelik özel bir ilgi geliştirdi. 2017'den beri çalışmalarına Kadir Has Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde devam ediyor. İletişim kuramları, iletişim sosyolojisi, medya tüketimi, siyasal ve sosyal kuram, kültürel çalışmalar, siyasal iletişim ve Türkiye'de siyasal ve kültürel hayat temel ilgi alanları; Türkiye'de popülist siyasete, özellikle de popülizmin popüler kültürdeki tezahürlerine odaklanıyor.

İletişim Yayınları 2656 • Araştırma-İnceleme Dizisi 435

ISBN-13: 978-975-05-2457-8

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve DİZİN Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BURAK ÖZÇETİN

Kitle İletişim Kuramları

Kavramlar, Okullar, Modeller

Deniz'e...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ · MUTLU BİNARK.....	11
GİRİŞ VE TEŞEKKÜR.....	15

BİRİNCİ KISIM

Kuram, Anaakım İletişim Kuramları ve Kitle İletişim Modelleri

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAM VE BİLİMİ ANLAMAK	21
Kuram/teori nedir?	22
Kuram tanımları	24
Paradigma nedir?	29
Bilim ve bilimsel yöntemin bazı özellikleri	30
Sosyal bilimi zor yapan şey nedir?	34

İKİNCİ BÖLÜM

KİTLE, KİTLE İLETİŞİMİ VE KİTLE İLETİŞİM KURAMLARI	39
Kitle, kitle kültürü ve kitle iletişimi	39
Erken dönem kitle toplumu eleştirileri	43
Modern dünya ve kitle iletişimi	51
İletişim araştırmaları ve kitle iletişim kuramlarının temel ilgi alanları	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN DÖNEM AMERİKAN İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI I: CHICAGO OKULU

Chicago Okulu'nun felsefi kökenleri: Pragmatizm	57
Chicago Okulu	58
İletişimin merkeziliği	63
Sembolik etkileşimcilik	67
Yakın plan: Howard Becker ve Erving Goffman	71
Eleştiriler ve genel değerlendirme	76
	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN DÖNEM AMERİKAN İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI II: GÜÇLÜ ETKİLER PARADİGMASI

Kitle iletişim araçları ve güçlü etkiler paradigması	85
Walter Lippmann ve <i>Kamuoyu</i> (1922)	85
Harold D. Lasswell ve <i>Propaganda</i>	87
Payne Fund çalışmaları: Sinema ve çocuklar	92
Genel değerlendirme	94
	97

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI İLETİŞİM ÇALIŞMALARINDA ETKİ SORUNU: SINIRLI ETKİLERDEN GÜÇLÜ ETKİLERE

Sınırlı etkiler paradigması	99
Carl Hovland ve iknanın yapısı	100
İki aşamalı akış kuramı	104
Pasif izleyiciden aktif izleyiciye: Kullanımlar ve doyumlar paradigması	106
Güçlü etkilere geri dönüş: Etki paradigmasında yenileme çabaları	113
Gündem belirleme (<i>agenda-setting</i>)	116
Çerçeveleme kuramı (<i>framing theory</i>)	117
Bağımlılık kuramı (<i>dependency theory</i>)	120
Suskunluk sarmalı (<i>spiral of silence</i>)	123
George Gerbner, yetiştirme kuramı ve kültürel göstergeler (<i>cultivation theory</i>)	125
	128

ALTINCI BÖLÜM

KİTLE İLETİŞİM MODELLERİ

Model nedir? Ne işe yarar?	135
Lasswell'in iletişim formülü: 5W	135
	136

İletişimin matematiksel kuramı: Claude E. Shannon.....	138
İletişime dairesel yaklaşım.....	142
Riley ve Riley'in sosyolojik modeli.....	143
Gerbner'in iletişim modeli.....	145
Newcomb'un simetri modeli.....	146
Westley ve MacLean'in iletişim modeli.....	148
Eşik bekçiliği modeli (<i>gatekeeping model</i>).....	151
Festinger'in bilişsel uyumsuzluk kuramı.....	153

İKİNCİ KISIM

Eleştirel İletişim Kuramları

YEDİNCİ BÖLÜM

FRANKFURT OKULU, ELEŞTİREL TEORİ VE KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ	161
Frankfurt Okulu: Tarihçe ve genel hatlar.....	162
Ana hatlarıyla Frankfurt Okulu.....	164
Rasyoneldeki irrasyonelite: <i>Aydınlanmanın Diyalektiği ve Tek Boyutlu İnsan</i>	167
Kültür endüstrisi, modernite ve Eleştirel Teori.....	173

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALARI	181
Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi: Tarihçe ve temeller.....	181
Kültürelcilik ve yapısalcılık arasında: Kültür ve popüler kültür.....	186
Kodlama/kodaçımı.....	189
Anlam, anlamlandırma ve ideoloji.....	190
Kültürel çalışmalar ve izlerkitle araştırmaları.....	200

DOKUZUNCU BÖLÜM

İLETİŞİMİN EKONOMİ POLİTİĞİ	207
Ekonomi politik: Tanım ve özellikler.....	208
Şirketleşme ve yoğunlaşma süreçleri.....	211
İletişimin metalaşması ve meta olarak izlerkitle.....	213
Yakın plan: Herbert I. Schiller ve medya emperyalizmi.....	216
Yakın plan: Edward S. Herman ve Noam Chomsky ve <i>Rızanın İmalatı</i>	220
Küreselleşme, küresel kültür endüstrisi ve yaratıcı endüstriler.....	223
Bilgi toplumu ve yeni kapitalizm.....	226

ÜÇÜNCÜ KISIM

**İletişim, Teknoloji
ve Toplumsal Dönüşüm**

ONUNCU BÖLÜM

ZAMAN, MEKÂN VE İLETİŞİM: TEKNOLOJİK PARADİGMALAR	233
Daniel Lerner: Modernleşme, iletişim ve empati.....	234
Everett M. Rogers ve <i>Yeniliklerin Yayılması</i>	238
Harold A. Innis ve <i>İmparatorluk ve İletişim Araçları</i>	240
<i>Gutenberg Galaksisi</i> 'nden <i>Araç İletidir'e</i> : Marshall McLuhan.....	246
Sözlü ve yazılı etkileşimi: Walter J. Ong, Jack Goody ve Ian Watt.....	251
Televizyon, teknoloji ve teknopoli: Neil Postman.....	255
Medya ve modernite.....	257
Matbaa, ulusal diller ve milliyetçilik.....	259
Manuel Castells, <i>Enformasyon Çağı ve İletişim Gücü</i>	262
Genel değerlendirme.....	265
 KAYNAKÇA.....	 267
DİZİN.....	277

ÖNSÖZ

MUTLU BİNARK

Burak Özçetin elinizde tuttuğunuz bu kitabına önsöz yazmamı teklif ettiğinde, duyduğum sevinci ve onuru ifade edemem. Hem Başkent Üniversitesi'nde hem de Hacettepe Üniversitesi'nde yüksek lisans programında İletişim Kuramları dersini veren biri olarak, Türkçe iletişim çalışmaları alanyazınındaki en önemli eksikliklerden birinin birincil kaynaklardan beslenen, kavramlar arasındaki ilişkileri, sosyal teori ile iletişim kuramları arasındaki bağı kuran bir iletişim kuramları kitabının yokluğu olduğunu düşünüyordum. Sevgili Burak Özçetin, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde İletişim Kuramları dersini vermeye başladığından bu yana düzenli olarak anaakım ve eleştirel iletişim paradigmasının kurucu metinlerini ve tartışmaları okumakta, dersliğe ve sohbetlerimize birincil kaynaklarda keşfettiği kavramsal ve kuramsal, metodolojik derinliği taşımaktaydı. Konferanslarda, eğitimlerde veyahut proje toplantılarında bir araya geldiğimizde bir ders kitabı yazmaya başladığını söylüyordu. Bu kitabın ilk taslağını 2016 Eylülünde gördüm. O bunaltıcı yaz Özçetin kitabın ilk bölümlerini yazmış, bitirmişti. Aradan geçen yılda akademik çalışmalarına Kadir Has Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde devam etme kararı aldı. İletişim Kuramları kitabını da Eylül 2017'de taslak olarak okumam ve değerlendirmem üzere bana ilettili. Üç tam gün boyunca çalışmaya ara vermeden –kapıldığım heyecana ve meraka verin– taslağı okudum ve bitirdim. Çalışmanın kurgusunun yeniden örülmesine yönelik bazı notlar aldım. Metin içinde okuyuculara sesleniş ve konuların işleniş biçimi, kavramsal ve kuramsal tartışmaların daha

net bir şekilde açığa çıkması için okuma parçalarının kullanılması, alanyazında önemli bir eksikliği gideriyordu.

Bu kitap için ilk önce oldukça titiz ve yoğun bir çalışmanın ürünü olduğunu söylemek gerek. İkinci olarak bu çalışma, iletişim bilimlerindeki paradigmatik farklılığa, anaakım ve eleştirel kuram olmak üzere her iki paradigmanın ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak insan-toplum ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişkilenelemelere yönelik kavramsal-kuramsal tartışmalarına ilişkin sarıh bir anlatım ve kurguya sahiptir. İletişim bilimlerinde iki paradigmanın varlığı, çatışmalarının nedenleri oldukça önemli bir tartışmadır. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution* (1962) isimli çalışmasında paradigmayı belli ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımlara temellenen inanç sistemi olarak açıklar. Paradigmalar, dünya ve olgulara ilişkin olarak belirli ilkeler ve bakış açılarından beslenen açıklamalar sunarlar, “gerçekliğin” belli bir şekilde açıklamasını yaparlar. Dolayısıyla paradigmalar ontolojik soru sorarlar. Ontolojik soru sorma durumu da aranan gerçek ve onunla ilişkili oluşları belirler. Böylece epistemolojik soru kurgulama gerçekleşir. Böylece soruların insan inşası olduğunu, paradigmanın da bir kurgu sistemi olduğunu görebiliriz. İnsanlar yaşamları içinde karşılaştıkları çeşitli oluşları, olayları ve olguları açıklamak, nedenlerini bulmak, tüm bunların sonuçlarını belli bağlama oturtmak, nedenler ve sonuçlar arasında tutarlı bir ilişki kurmak ister. Bu istem, insanı bilgi üretmeye, sistemli ve tutarlı bir şekilde düşünmeye; gözlemlediği veya deneyimlediği bu oluş, olay ve olgulara ilişkin bir “bakma yolu/bakış açısı” ile açıklamalar geliştirmeye, kavramlar geliştirmeye ve bazı sınıflandırmalar yapmaya yönlendirir. Açıklamaların geçerliliği oluş, olay ve olguya ilişkin sahadan elde edilen ya da sahanın sesiyle bütünleşen somut araştırmalarla gerçekleşir. Soru sorma biçimi, diğer deyişle sorular ve bakış açısına uygun olarak araştırmanın tasarımı gerçekleşir. Araştırmanın sonunda elde edilen bulgular da araştırmanın kuramsal bakışı ile tutarlılığa sahiptir. Görüldüğü üzere araştırmanın epistemolojik temeli, metodolojisini de belirlemektedir.

Her iletişim kuramı insan-toplum-medya ilişkisini kendine özgü kavram dizgesiyle, belli bir soru sorma biçimi içinde açıklarken, aslında o soru sorma biçiminin temellendiği ideolojik ve etik bakış açısını yaşama geçirir. Tam da bu noktada, iletişim kuramları ve kavramları ile üretilen bilgi kimin için, kim için sorularını sormak gerekli. Chafee ve Berger “İletişim kuramları, hem insanlara sigara satmak hem de onları sigara içmemeye ikna etmek için kullanılır... İletişim bilimcileri açıklamalarımızın ve öndeyilerimizin istemediğimiz sonuçlar üretmede kullanılabileceğini bilirler” (2005:43) açıklamasını yaparlar. Bu açıklamada da altı çizildiği üzere, iletişim kuramlarının hangi güçlere hangi sorular ile nasıl hizmet ettiğini görmek gereklidir. Soru-

lara verilen yanıtlar, bulgular iletişim araştırmalarında ne şekillerde araştırmalarda formüle edilmiştir? Hangi bulgular neden tartişma dışında bırakılmış, önemsizleştirilmiştir? İletişim araçlarının etkililiği veya insanın failliği olguları nasıl açıklanmıştır? Üstyapı ve altyapısal kurumlar arasındaki ilişki, ideolojinin çağırması ve hegemonyanın yaratılması, birer kültür endüstrileri ürünleri olan medya metinlerinin üretilmesi ve gündelik yaşamda deneyimlenmesi olguları hangi kavramlarla nasıl tartişılmıştır vb. sorular bu çalışmayı okurken zihnimizde yanıt arayacağımız sorulardır. Bu çalışma bu sorulara ilişkin iletişim bilimlerindeki iki paradigmanın içinde konumlanan kavram ve kuramlarla nasıl yanıtlar verildiğinin izleğini çizmekte.

Çalışma, iletişim bilimlerinde anaakım ve eleştirel paradigma şeklinde var olan ayrımın da özünde ideoloji ve erk sorunsalı ile ilgili bir ayrım olduğunun altını da net bir şekilde çizmektedir. İletişim bilimlerinde anaakım ve eleştirel paradigmanın ürettiği bilginin toplumsal ve siyasal olanla kurduğu ilişkisi ontolojik olarak farklıdır. Bu çalışma ile her iki paradigma ve içlerinde yer alan kuramların bu ontolojik farkları, okuru düşünmeye çağırın sorular ve okuma parçaları ile bir kere daha görünür kılınmaktadır.

Çalışmaya ilişkin belirtilmesi gereken üçüncü husus da yazarın anlatım üslubunun bizatihi kendisi. Özçetin'in anlatım üslubu, iletişim kuramlarını açıklamayı, anlatmayı dert edinen metinlerden çok farklı. Yazarın anlatım üslubu, okuru kuramsal tartişmaların, kavramsal inşaaların nasıl olduğuna, ardyörelerinde yatan siyasal, toplumsal ve ekonomik olguları kavramaya çağırın içtenlikli bir dil. Tüm bu özellikler, iletişim kuramları üzerinden, insan-toplum ve medya (şimdilerde yeni medya ve ortamları) ilişkisini sorgulamayı merak eden herkesi bu kitabı okumaya davet ediyor.

İletişim kuramları üzerine özgün bir kitap yazmanın temel zorluğu kavram ve kuramların akışındaki kurgu planlaması ile hangi kavramların, kuramcıların, araştırmaların içerimleneceği nelerin dışarıda bırakılacağına ilişkin seçiş olsa gerek. Bu kitap bu açıdan da oldukça geniş bir kapsama sahip: Chicago Okulu geleneğini ve onun iletişimi süreç ve deneyim olarak ele alan kavrayışına; farklı iletişim modellerini açıklamaya; iletişim teknolojilerini gündelik yaşam, siyaset üzerindeki etkilerini medya ekolojisi merkezinde tartişın kuramcıların kavramsal katkılarını ve araştırmalarını Innis, McLuhan, Lerner, Postman, Castells'e değin birçok tartişmayı ve bakış açısını içermekte. Bu geniş kapsam bizi, medya nedir sorusunu sormaya da yönlendirmekte. Medya bir teknoloji mi, ortam mı? Endüstri mi? Medya olmayan bir şey var mı? Günümüzde araç ve ortam tarafından dolayımınmamış kültür ve deneyimden bahsetmek oldukça zor. Dolayısıyla, burada çalışmanın açıklamaya çalıştığı farklı kavramları göz önüne alarak, insan failliği, kamusal alan, özel alan ve medya ilişkisinde gerçekteşen tüm oluş, olay ve olgu-

lara ilişkin bir bakış açısı geliştirmek mümkün. İletişim kuramları üzerine okumak ve düşünmek neden gerekli, sorusunun da yanıtını veriyor bu çalışma: iletişim kuramlarına ilişkin bir anlatı medyanın siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik örüntülerle ilişkisini tarihselliği içinde kavramamıza, kuramsal açıklamalardaki ontolojik farklılığı, bu farkların ardında yatan paradigmatik tutarlılığı, diğer bir deyişle ideolojiyi, eşitsizlik ilişkileri ve iktidar yapıları ile ilişkisini görmemizi olanaklı kılmakta.

Tüm bu nedenlerden ötürü, yoğun emek ürünü olan bu çalışma iletişim bilimleri alanında Türkçe alanyazında var olan bir eksikliği giderecek bir değere sahip. Bu çalışmanın Türkiye’de iletişim çalışmaları alanının tarihinin yazılacağı, düşünce tarihini temel alarak Türkiye’deki özgül araştırmalarının kavram ve kuramlardan nasıl yararlandığını, dünyayı kavramaya ve sorgulamaya ilişkin bakış açılarının, ön kabullerinin tartışılacağı, yeni, bilinmeyen ve yahut tanınmayan epistemolojik çerçevelerin varlığını ortaya ko-nabileceği yeni bir çalışmaya da zemin olması temennisiyle, okuma edimine sözü bırakıyorum.

Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi
25 Aralık 2017, Ankara

KAYNAKÇA

- Kuhn, T. (1962, 1970). *The Scientific Revolution*. Chicago: Chicago University Press. [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, 10. baskı, 2018.]
- Chaffe, S.H. ve C.R. Berger (2005). “İletişim Bilimci Ne Yapar?”, *Kitle İletişim Kuramları*, (der.) Erol Mutlu, Ankara: Ütopya, s. 42-74.
- Peters, J.D. ve P. Simonson (der.) (2004), *Mass Communication and American Social Thought*, New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Shome, R. (2017), “Going South and Engaging Non-Western Modernities”, *Media Theory*, 1(1), s. 65-73.

GİRİŞ VE TEŞEKKÜR

Türkiye’de eğitim dili Türkçe olan ve öğrencilerinin çoğunun yabancı dile vakıf olmadığı bir üniversitede iletişim kuramları dersi vermenin en büyük sıkıntılarında biri öğrencilerle paylaşılacak kaynakları bulmanın zorluğu olmuştur. Walter Lippmann, Harold Lasswell, Paul Lazarsfeld, Elihu Katz, Bernard Berelson, Wilbur Schramm ve daha nice kurucu figürün temel eserlerinin Türkçeye kazandırılmadığı, daha da kötüsü iletişim çalışmaları alanın bu kurucu isimlerinin temel eserlerinin orijinallerinin de çok da önemsenmediğini görmek mümkün. İletişim kuramları üzerine yazılan pek çok kitapta bu isimlerin iletişim bilimlerine katkıları sürekli olarak tekrarlanan kalıp formlara indirgenmiş, adı geçen isimlerin entelektüel yaşamlarındaki dönüşümler ya da başucu eserlerinin iletişim bilimleri açısından taşıdığı önemin üzerinde yeterince durulmamıştır. Türkiye’de bilim dünyasında, özellikle de üniversitede hâkim olan konformist eğilimler ve alışkanlıklar iletişim çalışmalarını ve iletişim kuramları ile ilgili meseleleri ansiklopedik malumata, yüzeysel modellere ve hap-ezber bilgilere mahkûm etmeye meyillidir. Ana akım iletişim kuramları olarak küçümsediğimiz ve çokça da elimizin tersiyle ittiğimiz onca eser ve araştırma, bugün iletişim çalışmaları alanından bahsedebiliyorsak bunun asıl müsebbibidir. Ayrıca bugün sıkça alıntuladığımız eleştirel yaklaşımların bu külliyyatla derin ve sancılı bir hesaplaşmanın ürünleri olduğu unutulmamalıdır. Tam da bu yüzden alanın kurucu isimlerinin gerek çevirileriyle gerek özgün eserleriyle Türkiye’de sosyal bilimlerin ve iletişim kuramları çalışma-

larının oluşumuna ve gelişimine yaptıkları büyük katkılar kayda ve teşekkürle değerlidir.

Bu kitapla yapmaya çalıştığım şey iletişim kuramlarının ezberlenecek maddeler bütününden ibaret olmadığını, sosyal ve beşeri bilimler içerisinde son derece derinlikli, incelikli ve zor bir çalışma alanı olduğunu gösterebilmektir. Bu çaba, kitabın yazım sürecini uzatarak beni çok ihtiyatlı olmaya itti. Hangi bölümü yazarsam yazayım muhakkak o konu hakkındaki birinci el kaynaklara ve olmazsa olmaz ikincil kaynaklara gitmeye dikkat ettim. Bu açıdan bakıldığında kitap bir öğretme faaliyetinden çok öğrenme ve gelişme sürecine dönüştü benim için. Bu noktayı, alandaki tasnifçiliğin ve ilk el kaynaklara gitme konusundaki tembelliğin ve isteksizliğin altını çizmek için vurguluyorum. Bu yüzden, bu kitabın bir başka amacı okuyucuyu ilk el kaynaklara yönlendirmek ve teşvik etmektir. Kuramlar üzerine son sözü söylediğini iddia eden ve konuyu kapatan bir metinden ziyade açılan, davet eden, heyecanlandıran, daha fazla deşme isteği uyandıran bir metin olsun istedim.

Kitap üç kısımdan ve on bölümden oluşuyor. Kuram ve iletişim kuramları meselelerini irdeleyerek işe koyulan ilk kısım, Amerikan kitle iletişim araştırmaları geleneğinin farklı veçheleri ve dönemleri ile devam ediyor ve kitle iletişim modelleri ile sonlanıyor. İkinci kısımda eleştirel iletişim kuramları yer alıyor. Son kısım ise iletişim, teknoloji ve toplumsal dönüşüm konusunu ele alıyor.

Gelelim uzun teşekkür faslına...

Akdeniz Üniversitesi'nden eski çalışma arkadaşlarım, hocalarım Hürriyet Konyar, Özgür Arun, Hasan Üstün, Sibel Karaduman, Murad Karaduman, Onur Öksüz ve Aysad Güdeklî'ye destekleri için teşekkür ederim. Didem Çabuk kitabı okudu ve faydalı önerilerde bulundu. Öğrencim, arkadaşım Işıl Demir ne yazdıysam pür dikkat okudu, hatalarımı düzeltti.

Suncem Koçer, Defne Karaosmanoğlu ve Ozan Aşık da kitabın son taslaklarını okudular ve çok faydalı önerilerde bulundular. Banu Baybars-Hawks, İrem İnceoğlu, Sarphan Uzunoglu, Nihan Barlas, Buse Kaya ve Mine Bertan Yılmaz'a, yani Kadir Has takımına desteklerinden dolayı minnettarım. Sevda Alankuş'a destekleri için müteşekkirim. Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi'nden Mehmet Manyas, Serap Özyurt, Zeynep Özcan, İsmail Gülay ve diğer tam zamanlı-yarı zamanlı çalışanlar hayatımı kolaylaştırıp güzelleştirdiler.

Yaşam enerjisi, dikbaşlılığı ve cesaretiyle hocam Yasemin İnceoğlu benim için hep bir ilham kaynağı oldu. Oya Morva, Chicago Okulu bölümünü dikkatle okumakla kalmadı birbirinden değerli ve ayrıntılı yorumlarıyla kitaba çok değerli bir katkıda bulundu. Değerli hocalarım Abdullah Koçak ve Ömer Özer tüm süreci yakından takip edip desteklerini ve önerilerini esirgemediler.

Kitabın İletişim Yayınları'ndaki editörü Kıvanç Koçak'a desteği ve yönlendirmeleri için teşekkür ederim.

Kitabın en son taslağını Mutlu Binark okudu. O kadar çok kıymetli notu, düzeltisi, önerisi vardı ki, yanlış hatırlamıyorsam hepsini dinlemem bir saatten fazla sürdü. Mutlu Hoca'nın önerileriyle bazı bölümler kısaldı, bazıları uzadı, aklıma gelmeyen, ihmal ettiğim çok önemli konular, isimler kitaba dahil oldu, kitabın mantığı ve organizasyonu değişti. Mutlu Binark'a aynı zamanda kitaba yazdığı sunuş yazısı için de çok teşekkür ederim.

Ulaş Tol'un üzerimde büyük emeği vardır, yirmi yılı aşmış, ODTÜ 8. Yurt kantininde bir çay ziyaretiyle başlayan dostluğumuzda bir yandan arkadaşım, yoldaşım, diğer yandan da durmadan bana bir şeyler öğreten, düşünce elimden tutan, en zor günlerimde yanımda olan desteğim oldu. Mehmet Ali Çalışkan, Meltem Gökmen, Saygın Alkurt, Demet Taşkan ve Yaşama Dair Vakıf'ın diğer kıymetli isimleriyle yaptığımız işlerin izlerini bu kitapta bulabilirsiniz. Doğu Sarpkaya ile kitaplar ve kasetler üzerine konuşmalarımız Kuşadası Kaya Aldoğan Lisesi basketbol sahasında başladı, bu kitap o birlik-teliğin duraklarından biri. Eda Ertan İz her zaman desteğiyle güç verdi. Beste Yıldırım şekilleri hazırlayarak kitaba önemli bir katkıda bulundu.

Üç kız kardeş Gürşen, Hülya ve Güzin'e ve Hülya Türker'e, abim Sertaç'a bütün destekleri ve koşulsuz sevgileri için ne kadar teşekkür etsem azdır. "Sizin hiç babanız öldü mü" diyordu şair, benim birbirinden güzel iki babam vardı, birini erken diğeriniyse çok daha erken kaybettim. Savaş Özçetin ve Engin Türker, emeklerimin ikisinin de anısını onurlandırması dileğiyle.

Bu kitabı ilk olarak, kitabın yazım sürecinde barış talepleri yüzünden işlerinden edilen ve yargılanan akademisyenlere adıyorum. Akademiye, öğrencilerine, etik değerlere ve hakikate bağlılıklarına tanık olduğum çok sayıda akademisyen işlerinden, öğrencilerinden edildiler. Aralarında çok sayıda İletişimci de var. İçlerinden birini, her telefon açışında beni "can dostum güzel insan" cümlesiyle karşılayan Tezcan Durna'yı ayrıca anmak isterim. Bu kitapla ilgili en büyük dileğim, Tezcan'ın en kısa zamanda kitabı öğrencilerine okutacağı günlerin gelmesi. Ve elbette haksız ve hukuksuz bir şekilde işlerinden edilen tüm meslektaşlarımın görevlerine dönmeleri.

Anlatacak kelime ya da cümle yok cidden, bu yüzden en sessiz, en büyük teşekkür eşim Deniz Özçetin'e. İki lisans öğrencisiydik tanıştığımızda; birlikte büyüdük, öğrendik, değiştik, çatıştık, barıştık, dönüştük ve bitmez bir sevgiyle birbirimize bağlandık. Bu kitap onundur.

BİRİNCİ KISIM

***Kuram, Anaakım İletişim Kuramları
ve Kitle İletişim Modelleri***

KURAM VE BİLİMİ ANLAMAK

İletişim kuramları dersinin ilk adımında kuramları ve modelleri ele almadan evvel cevaplanması gereken bazı sorulara ve okuyucuyu ikna edecek cevaplara ihtiyaç var. Zira okuyucuyu, okuyucuların önemli bir kısmını oluşturacağını düşündüğümüz öğrencileri ikna edemezsek bu bölümden sora okuyacağınız her şey ya gereksiz olacak ya da sınavınıza kadar sıkıntıdan patlayarak okuyup, altını çizip sonra hızla unutacağınız bir malumat yığını.

Bu bölümle tartışacağımız ve cevaplayacağımız sorular şunlar:

- Kuram nedir? Neyi amaçlar?
- Kurama ihtiyacımız var mı?
- Kurama neden ihtiyacımız vardır?
- Kuram illa ki karmaşık, anlaşılmaz ve zor mu olmak zorundadır?
- Kuram türleri nelerdir?
- Bilim nedir? Bilimsel faaliyetin özellikleri nelerdir?

Bu bölümde hem bu soruları cevaplamaya çalışacağız hem de sosyal bilimlerde kuram ve kuram oluşumu hakkında temel bazı tartışmaları sunacağız.

Kuram/teori nedir?

kuram (i.): 1590'lar, "kavrayış, zihinsel şema," Ortaçağ Latince theoria, Yunanca theoria'dan gelir "tefekür, tahmin; bir tür bakma, bakış; görüş, göstermek, gösteri, bakılan şeyler," theorein'den "düşünmek, tahmin etmek, bir şeye bakmak," theoros'tan "izleyici", thea'dan "bir görüş" (bkz. tiyatro) + horan "görmek".

"Bir bilim ya da sanatın ilkele-ri" (icrasından ziyade) anlamında ilk kullanımı 1610'lardadır (müziğin icrasından farklı olarak müzikal kompozisyonun bilimi olan müzik kuramı örneğinde olduğu gibi). "Gözlem ve akıl yürütmeye dayanan anlaşılır açıklamalar" anlamındaki ilk kullanımı 1630'lardadır.

Kaynak: Online Etymology Dictionary, <https://www.etymonline.com/word/theory>

Sık yapılan bir şeydir, kavramların sözlük anlamlarına, özellikle de etimolojik seyirlerine odaklanmak. Bununla birlikte boş bir çaba da değil bu. Kelimelerin, kavramların anlamlarına ve yaşadıkları dönüşümlere odaklanmak, aynı zamanda kelimelerin ve kavramların kendilerinin geçirdiği dönüşümleri anlamada bize birçok ipucu sunuyor.

Televizyonu açıp da bir tartışma programı, bir söyleşi ya da bir spor programına rastladığınızda bir grup insanın sürekli olarak bazı konular hakkında konuştuğunu, belirli iddialar gündeme getirdiğini, tartıştığını ve birbirlerinin iddialarını çarpıttığını görürsünüz. Bu insanlar (bu arada genellikle birbirine bağırarak ve birbirini kesinlikle dinlemeyen erkeklerden oluşan bir cemaattir bu) karşı karşıya kalınan toplumsal, siya-

sal, kültürel veya sportif meseleler hakkında görüşlerini dile getirirler. Örneğin sporda şiddetin konuşulduğu bir programda,

Konuklardan biri (örneğin ünlü bir hukukçu ya da eli kalem tutan eski bir sağ açık), sporda şiddetin en büyük sebebi ve sorumlusunun yasalardan yetersiz olması ve güvenlik güçlerinin olaylara yeterince sert bir şekilde müdahale etmemesi olduğunu iddia eder.

Bir diğer uzman ise (bir psikolog ya da bir sosyolog) sporda şiddetin genel olarak şiddetle iç içe yaşayan bir toplum olmamızdan ayrı düşünülmemeyeceğini, toplum neyse stadyumun o olacağını söyler. Uzmanımıza göre evde, okulda, kışlada, sokakta, işyerinde, otobüste, dolmuşta, plajda, orada, burada her yerde şiddet ve küfür varken statlarda küfür ve şiddet olmamasını beklemek beyhudedir.

Farz edelim ki, odada bir uzmanımız daha olsun. Bu uzman (mesela bir iletişim uzmanı) diğer görüşlere hak vermekle birlikte yaşanan şiddetin en önde gelen sorumlusunun medya olduğunu söylesin. Uzmanımıza göre medya şiddet dozu yüksek içerikli filmler, diziler, programlar, haber bültenleri, animasyonlar vb. ile hem birey psikolojisi

hem de toplum üzerinde tahripkâr etkiye sahip güçlü bir silahtır. Özellikle spor medyası müsabakaları bir savaş, rakipleri de birer düşman olarak resmetmekte, taraftarlar arasındaki husumeti körüklemekte ve sporda şiddeti yaygınlaştırmaktadır.

Sanırım hepimiz bu türden sahnelere tanık oluyoruzdur. Bazen bir sabah programında evliliklerin artık neden eksisi kadar uzun sürmediği, aile içi şiddet ya da istenmeyen yağlarımızdan nasıl kurtulacağımız tartışılıyor, bazen de internet bağımlılığının çocuk gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri. Ama ne olursa olsun hepsinde, birbirinden farklı düşünen, aynı toplumsal olay ya da olguya birbirinden farklı pencerelerden “bakan”, bunları farklı şekilde “gören” ve açıklayan fikirler havada uçuşmaktadır.

Sorumuz şu: Bu fikirler birer kuram mıdır? Bu bölümde bu soruyu cevaplamaya çalışacağız. Hatta ilk cevabımızı da verelim: Hem evet, hem hayır! “Bu nasıl bir cevap” diye sorulabilir. Bilimsel alana ve sosyal bilimin cazibeli dünyasına hoş geldiniz. Burada hiçbir sorunun tek, tartışmasız, net, karmaşık olmayan bir cevabı yok! Ne yapalım, toplumsal gerçekliğin kendisi bu kadar karmaşıkken sorulara kısa ve net cevap beklemek biraz haksızlık değil mi?

Gündelik yaşamdan bir örnekle devam edelim. Çok sevdiğiniz bir arkadaşınız kız arkadaşı ya da erkek arkadaşıyla yaşadığı bir sorunu size açtığında ve sizden tavsiye istediğinde, eğer sizin de keyfiniz yerindeyse ve söyleyecek bir şeyleriniz varsa bazı genellemeler yaparsınız (“herkes kendisine saygılı bir şekilde davranılmasını ister”), ikili ilişkilerdeki bazı kurallardan bahsedersiniz (“kaçan kovalanır”) ve bazı sebep sonuç ilişkilerinden bahsedersiniz (“eğer şu şekilde davranırsan bunun sonucunda şu olur”). Aslında çoğunlukla farkında olmadan belirli fikirler ve kuramlar ileri sürmekteyizdir. Fakat elbette bu sizi hemen bir kuramcı yapmaz. Bu yüzden fikirler, önermeler ve varsayımlarla kuramlar arasında bir ayrıma gitmemiz gerekiyor. Elbette ki tüm kuramların kökeninde fikirler, varsayımlar, kimi zaman sezgiler, tecrübeler, tahminler ve öngörüler vardır. Ama kuram ne bunların bir toplamıdır ne de bunlardan herhangi birine indirgenebilir.

Kevin Williams’ı (2003:16) takip ederek kuramların üç değişik düzeyde iş gördüğünü söyleyebiliriz: Ortak duyu, uygulama ve akademi. Yukarıda bahsi geçen fikirlerin, kanaatlerin çoğu ortak duyu düzeyini anlatır. Toplumun ve medyanın işleyişi ile ilgili sistematik ve bilimsel olmayan ama kamusal tartışmanın ve gündemin bir parçası olan kanaatler toplamına denk gelir. Ortega Y Gasset (2010:102) “fikir yürütmenin her türlü bir kuram ileri sürmektir” derken tam da bu düzeye karşılık gelen bir şeyi anlatmaktadır. Uygulama düzeyinde ise kurumsal ve mesleki donanımdan gelen kanaat

Akademik disiplin: Bir akademik çalışma alanında ya da uzmanlıkta ki bilgi birikimi ya da yoğunlaşma.

Disiplinlerarasılık: İki ya da daha fazla disiplini bir çalışmada ya da çalışmada bir arada kullanmak.

ve bakış açısı öne çıkar. Örneğin medya çalışanlarının medya ve medyanın etkileri hakkındaki görüşleri buna örnek gösterilebilir.

Üçüncü düzey ise akademik ve bilimsel düzeydir ve kitap boyunca ele alınacak kuramları içerir. Akademik ve bilimsel kuramlar belirli bilim disiplinleri içerisinde, sistemli bilgi üretim süreçlerine dayanırlar. Bu faaliyet, bazen bir disiplin içerisinde, bazen de farklı farklı disiplinlerin kesişim noktalarında sürdürülebilir. Söz konusu olan iletişim gibi insani faaliyetin en temel öğelerinden biri olduğunda iletişim bilimi de sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, edebiyat çalışmaları, sosyal dilbilim, ekonomi, siyaset bilimi, felsefe, tarih, hukuk, retorik ve sözsözsel iletişim, grup ve sistem kuramı ve hatta matematiğin ilgi alanına girer. Bu olgu “disiplinlerarasılık” kavramı ile anlatılır. “İnsan toplumları ve insan davranışı ile ilgilenen her disiplin mutlaka iletişimle ilgilenmelidir” diyen Wilbur Schramm’a kulak verelim bu konuda:

Prekambriyen jeoloji üzerine çalışan bir araştırmacı kendi alanı ile ilgili en önde gelen makalelerin jeologlar tarafından yazıldığından, bu makalelerin birlikte listelendiğinden ve birbirinin bulgularına dayandığından neredeyse emindir. Fakat insan iletişimi hakkında üretilen bilgilere vakıf olmaya çalışan bir araştırmacı ya da öğrenci en azından yarım düzine bilimsel alanda tarama yapmalıdır. Aynı zamanda iletişim araştırmacısı bu çalışmaların çok farklı istikametlere doğru dağıldığını ve birbirlerinin bulgularına da dayanmadığını görecektir. İnsani iletişim üzerine birleşik ve sistematik bir kuramın bu kadar yavaş gelişmesinin ardında bu sebep yatmaktadır. (Schramm 1971:6)

Kuram tanımları

Çok öğretici olduğuna inandığım bir şey var ki, o da teori kelimesinin köklerinin Yunanca tiyatro kelimesinden geldiğidir. Bir trajedi ya da komedinin gerçeği anlamaya yaptığı gezinti ya da algılarımız ve deneyimlerimizi ortaya serme hali, bir teorinin evlilik ya da cinayetlerinin olma biçimlerini ortaya koymasından daha az maharetli değildir. (*Bir Sanat Biçimi Olarak Sosyoloji*, Robert Nisbet)

Bu pasajda Nisbet’in kuram/teori kelimesinin köklerini açıklarken “gerçeği anlamaya yapılan gezinti”den bahsettiği bölüme dikkat edelim. En temel haliyle kuramlar dünyanın nasıl işlediğine dair anlayışlarımızı özetleyen ge-

nel ifadelerdir (Severin ve Tankard 2001:11). Kuramların asıl amacı dünyayı açıklayabilmektir. Dünyanın nasıl işlediği hakkında düşünme biçimleri ve yöntemler sunmaktır. Kuramın amacı olguları açıklamak, anlamak ve yorumlamaktır ve bu olguların neden bu şekilde ortaya çıktıklarına dair önermelerde bulunmaktır (Williams 2003:15). Kuramlar açık, kolay anlaşılır ve aşikâr olay ve olguları açıklamaya çalışmaktan ziyade, genelde anlaşılması güç olan bazı şeyleri anlamaya ve anlatmaya çalışır.

Bununla birlikte, bazı kuramlar kendilerini sadece dünyanın nasıl işlediğini anlama faaliyeti ile sınırlandırmazlar, aynı zamanda dünyada bir şeylerin yanlış gittiğine dair saptamalarda bulurlar. Bu tür kuramlara göre dünyada pek çok sorun vardır ve kuramsal faaliyetin görevi bu sorunlara işaret etmek ve çözüm önerileri getirmektir. Biz bu türden kuramlara *eleştirel kuram* adını veriyoruz.

Kökleri Karl Marx'ın (1818-1883) kuram ve eylem birlikteliğine dair kuramsal çerçevesine uzanan eleştirel kuramın 20. yüzyıldaki en güçlü ve sofistike savunucularından bir kısmı Frankfurt Okulu üyelerinden Max Horkheimer (1895-1973), Theodor W. Adorno (1903-1969) ve Herbert Marcuse'dir (1898-1979). Eleştirel kurama göre bilimsel

11. Tez: Karl Marx tarafından, kendisine ait tarihsel materyalizm kuramını ortaya koymak amacıyla dönemin felsefecilerinden Feuerbach üzerine yazdığı tezlerin 11'incisi: "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; oysa sorun onu *değiştirmek*dir."

ve kuramsal faaliyet kendini sadece toplumsal dünyayı anlama ve neler olup bittiğini tasvir etmekle sınırlandıramaz. Kuramın asıl işlevi eşitsiz, adaletsiz ve sömürüye dayalı toplumsal ilişkileri ve yapıları ifşa etmek; daha adil, eşit ve özgür bir toplumsal düzenin inşası için çözüm önerileri getirmektir. İlerleyen bölümlerde iletişim kuramları içerisinde eleştirel kuramlarla sık sık karşılaşacağız. Eleştirel iletişim kuramları bize medyanın eşitsiz toplumsal ilişkilerin ve statükonun tesisinde nasıl rol oynadığını anlatacak. Bazı kuramlar kimi medya içeriklerinin kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz vakalarını nasıl meşrulaştırdığını ortaya koyacak. Bazıları ise ırkçılık, ayrımcılık, nefret suçları ile medya arasındaki ilişkileri ortaya koyacak. Toplumsal ve kültürel meseleleri eleştirel kuram perspektifinden ele alan bu yaklaşımların ortak özelliği sorunları, nesnel ve mesafeli bir bilimsel ilgi için ortaya koymaktan çok, bu sorunların çözümüne katkıda bulunabilmek için incelemeleridir. Eleştirel kuramın belirgin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Eleştirel kuramcılar, araştırmayı politik bir hareket olarak görürler. Çünkü kuram sadece değer sistemlerine dayanmakla kalmaz aynı zamanda bu değer sistemini eleştirir.
- Eleştirel kuramcılar sıklıkla dile ya da "neyin söylenip söylenemediği-